

УВОД В РЕЧЕЗНАНИЕТО: НОВ ОПИТ ЗА РАЗГАДАВАНЕ НА HOMO LOQUENS

Проф. д.ф.н. Юлияна Стоянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Монографията „Увод в речезнанието“ (Поров 2022) е амбициозен научен проект, чиято цел е формулирана от автора още в предисловието: да се създаде – като неотделима част от университетското образование – една съвсем нова интегративна дисциплина, която „да въведе обучаемите в преддверието на науката за речта (речезнанието)“ (Поров 2022, р. 6). Понятието *наука за речта* и терминът *речезнание*, с който да бъде назована, са въведени преди малко повече от две десетилетия (в 1997) от Р. К. Потапова, но вече намират своето място в световната хуманитаристика. Sprechwissenschaft като бакалавърска и магистърска програма се предлага в редица университети на Германия, Speech and Voice Science – в университети на САЩ, а монографията на Алисън Бърман с едноименно заглавие¹, засега единственият англоезичен уводен курс в това научно поле, е преиздадена два пъти само в рамките на три години (от 2018 до 2021).

Речезнанието, подобно на повечето съвременни научни направления, изучаващи човека като homo loquens, има интердисциплинарен характер, обединявайки лингвистика, психолингвистика, невропсихология, социолингвистика, реторика, антропололингвистика, лингвистична прагматика, семиотика и фоностилистика. Ясно е, че за да може един учен да отговори на високите изисквания, които поставя цялостното изследване на говорещия човек, е нужно да разполага с богата ерудиция, максимално широк спектър от научни интереси, професионална култура, опит и известна доза дързост. Научната биография на проф. д-р Димитър Попов е гаранция, че тези високи изисквания са изпълнени. Появата на „Увод в речезнанието“ е подготвена от поредица трудове на автора: монографиите „Фоностилика на дискурса“ (2004), „Стилистика“ (2016), „Лингвистична персонология“² (2016) и многобройни студии и статии, публикувани в авторитетни български и чуждестранни периодични издания и сборници. Затова в монографията „Увод в речезнанието“ ще открием лйтмотивни за автора проблеми (свързани с приложната лингвистика, жендърната лингвистика, анализа на дискурса, лингвистичната антрополо-

гия, фоностилистичната вариативност и др.), които са обект на задълбочена трактовка в предшествашите публикации на Димитър Попов. Тези провеждани в продължение на почти две десетилетия изследвания с техните многобройни приноси са органично вградени в тъканта на „Увод в речезнанието“, за да ѝ придадат плът и кръв, превръщайки текста в цялостно, монолитно творение.

Внушителната по обем монография (349 с.) е структурирана в „Предисловие“, „Увод“, три глави, „Заклучение“, библиография (която включва над 300 заглавия на няколко езика) и резюме на английски език.

Уводът мотивира необходимостта от създаването на интердисциплинарно научно направление като речезнанието, което да изследва изключителната полиаспектност и полифункционалност на звучащата реч (Роров 2022, р. 11).

Първата глава („Речезнанието като наука“) ни въвежда последователно в теоретико-методологичния апарат на речезнанието. В началото авторът се спира на „полисемията на термина и прилагането му за назоваване на множество дейности на човека“, всяка една от които маркира специфична област на изучаване: педагогическо речезнание, медийно речезнание (медиалингвистика), съдебно речезнание, колоквиалистика, стилистика, фонетика (Роров 2022, pp. 12 – 13). Назряла е необходимостта в изследването на речевия феномен да бъдат включени не само науки, недвусмислено принадлежащи към хуманитаристиката, но и такива, които причисляваме към природо-математическите: анатомия и физиология на човека, речева акустика и – не на последно място – информационни технологии, разработващи софтуерни програми за анализ и синтез на реч, за взаимната обратимост на писмената и устната реч и т.н. (Роров 2022, р. 13). Но въпреки твърде широкия интердисциплинарен характер на речезнанието, подчертава Д. Попов, то продължава да бъде част от фундаменталната теоретична и приложна лингвистика (Роров 2022, р. 15). Като изрежда тенденциите на развитие на речезнанието, авторът дава максимално лаконично обяснение на антропологичния смисъл, който носи изучаването на *homo loquens*: насочване към „най-важните човешки познавателни процеси – способността да се говори и да се мисли“ – и на тази основа анализиране на процеса и резултата от комуникацията (Роров 2022, р. 16).

По-нататък първата глава ни въвежда в основните параметри на речта като лингвистичен феномен. Илюстрирана посредством информационно-интерактивния модел на речевата верига, речта се разглежда като дейност, свързана с „извънредно сложна и постоянно изменяща се система от приспособителни реакции в мозъка [...], в органите за артикулация и слух“, която позволява достигане на крайната цел – комуникацията (Роров 2022, р. 21). Съвсем логично следва представяне на психофизиологичната страна на речта – нейната локализация в специализираните мозъчни центрове на лявата хемисфера (т.нар. зони на Брока и на Вернике). Описва се процесът на слуховото възпри-

емане на речта, който преминава през няколко стадия: последователно и/или симултанно адресатът на устното съобщение анализира акустичните, фонетичните и фонологичните характеристики на звуковия сигнал, като използва информация и от по-високите езикови равнища (лексикално, семантично, синтактично), за да достигне до интерпретация на речевата последователност. Като разглежда елементите на речта, авторът ни запознава по-подробно с терминологичния апарат на фонетиката и обяснява връзката ѝ с фонологията: с физическата и невробиологичната същност на речевия звук и възприятието му от нашия слухов анализатор, със сегментните и суперсегментните характеристики на речта, с изказването като единица на речезнанието и с мястото му в дискурса като цялостно комуникативно събитие, състоящо се от свръхфразови единства, фоноабзаци и диалогични блокове (Роров 2022, pp. 28 – 53).

Преди да пристъпи към въвеждане на основните понятия, свързани с характеризирането на речта като личностна черта, Димитър Попов дискутира най-новите данни за еволюцията на речевата способност. Авторът не остава в периметъра на традиционно обсъжданите теории за произхода на езика (междуметната и ономатопоестическата), а привежда факти от сравнителната анатомия и физиология на приматите и човека, като проследява развитието на онези структури и функции на гласовия тракт и мозъчната кора, които обезпечават появата на членоразделна реч у *homo loquens*.

В края на първата глава говорещата личност се дискутира в теоретичните рамки на антропологичната лингвистика – от позицията на теорията на лингвистичната относителност и на интеракционната социолингвистика. Обсъдени са и най-модерните концепции, приемащи езика като „инструмент за социална диференциация на хората“, който „може да бъде представен в мултимодална лингвистична перспектива холистично чрез използване на различните възможни канали на речевата комуникация“ (Роров 2022, p. 71). Доколкото езикът, като средство за комуникация, е тясно обвързан с когнитивната дейност на човека, тя може да бъде илюстрирана чрез т.нар. „огледални неврони“, отговорни за разпознаването на различни речеви действия посредством речевата емпатия (Роров 2022, pp. 72 – 74).

Първата глава завършва с обсъждане на теоретико-методологичната основа, върху която се градят следващите две глави: вариативността на речта. Проф. Попов приема терминологична таксономия за характеризиране на идиолектните речеви средства на говорещата личност (диалект, социолект, регистър, региолект, етнолект, сексолект, ксенолект, политолект и т.н.), като прави уговорката, че списъкът не е изчерпателен и може да бъде допълван (Роров 2022, pp. 81 – 84). Тези видове вариативност се реализират в три основни сфери на речевата употреба, разгърнати в многостепенен йерархичен модел на българската реч: *стандарт* (представен чрез книжовния език и официално разговорната реч), *субстандарт* (обхващащ диалектите и битово разговорната реч) и

нонстандарт (включващ жаргон, сленг, вулгаризми и просторечие).

Втората глава („Глас“) подготвя читателя за разбирането на емпиричните изследвания, отразени в третата глава. Специално внимание е отделено на човешкия глас като индивидуализиращ личностен параметър, който изразява речевата персоналност. В теоретичните рамки на антропофониката (науката за човешкия глас) е дадено подробно описание на анатомията и физиологията на речевия апарат и акустиката на речевите процеси във връзка с контрола, осъществяван от съответните зони в кората на двете мозъчни полукълба. Последователно са разгледани: характеристиките на качеството на гласа (фонационни, артикулаторни, признаци на напрегането и прозодични признаци, (Роров 2022, pp. 159 – 161)), гласовият тон с неговия регистър и контури (Роров 2022, pp. 164 – 166), въведени са понятията за тонална и интонационна единица (Роров 2022, pp. 166 – 168). Акцентът е поставен върху прозодията като център на супрасегментната фонология, при което са открити фонетичните параметри интензитет, времетраене и честота на основния тон с техните локални и глобални признаци на звукова реализация (Роров 2022, p. 181).

Главата завършва с привеждане на важна таксономия, която представя „прозодичната техника на експресивната интеракция и нейните знакови функции и специфични значения“: агресивност (свързана с форсирано дишане), отстъпчивост (като ефект от отпуснати гласилки плюс нисък тонален регистър), отрицание или отрицателна оценка (скърцащ глас) и пр. (Роров 2022, pp. 191 – 192).

Така представената антропофонична методология за анализ убедително доказва възможността универсалните и индивидуално-специфичните особености на прозодията „да бъдат разпознати и използвани при изграждането на профила на персоналния речев портрет на човека“ (Роров 2022, p. 193); антропофониката е отлична база за изграждане на речевите портрети, които предстои да бъдат изложени в следващата глава.

Третата глава („Речеви портрети“) представя подробно начините на речево портретиране на говорещия субект въз основа на ярки диагностициращи признаци, съдържащи вербална, паравербална и екстравербална информация. Димитър Попов подчертава важноста на диференциацията между класифицирането на говорещия според принадлежността му към група лица, от една страна, и неговото идентифициране според специфичните му индивидуални характеристики, от друга (Роров 2022, p. 202). Авторът приема хоризонталната параметрична векторна схема, предложената от Йесен (2010), която илюстрира сферата на класификация на говорещия за целите на речевото профилиране. Схемата включва осем класификационни типа (според размери на тялото, здравен статус, възраст, пол/джендър, социолект, регионален диалект, чужд акцент/етнолект и роден език), съответстващи на трите основни фактора: органичен/биологичен, социален и системно езиков (Роров 2022, p. 203). Всеки един от осемте класификационни типа е описан подробно: например

социолектните параметрични величини включват не само възраст и джендър, но и професия, ниво на образование и професионална ангажираност. И все пак авторът прави уговорката, че „приведеният параметричен спектър... съвсем не изчерпва информацията за портретиране на личността по говора“ (Роров 2022, р. 225), а има по-скоро илюстративно-указателен и методологичен характер при изготвянето на експертната оценка.

Успешното профилиране не е възможно, убеждава ни проф. д-р Димитър Попов, без да се вземат под внимание факторите, отчитащи фоностилистичната вариативност. Стилотовете на произношение, които се реализират под формата на стилистични регистри, са не само подробно описани, но и илюстрирани чрез сонаграми от собствената база данни на автора, сравняващи например небрежен (нонстандартен) изговор със стандартен. Профилирането включва различни акустични параметри, които имат знаков (иконичен и индексален) характер и маркират гласовия стереотип на говорещия. Авторът предлага оригинален модел на прозодичния семиозис, като поставя акцента върху прозодията, обединяваща вербалните с паравербалните знаци. Особено място е отделено на интонацията, която е определена като прозодичен иконичен код (Роров 2022, р. 248). Преди да представи галерията от речеви портрети, Д. Попов въвежда и анализира подробно още три типа лингвистични променливи: индикатори, маркери и гласови стереотипи, доказани експериментално.

Гласовите характеристики и стереотипи, обобщени в подробна таблица на с. 263, съставят убедителна теоретико-методологична база за най-значимата част на третата глава, съдържаща галерия от речеви портрети в българското говорене. Важно предимство на емпиричния материал, представен в тази глава, е фактът, че всички визуализирани примери от живата реч (илюстрирани чрез сонаграми, интонограми и спектрограми) са ексцерпирани от речевата база данни на автора и са дигитализирани и анализирани в лабораторни условия с помощта на специален софтуер за изследване на речеви сигнали, позволяващ сегментацията и транскрибирането им в реално време, което обективира резултатите на изследването.

Тази изключително интересна и оригинална поредица от речеви портрети включва индивидуализиране на говорещия според: регионален иконизъм (Роров 2022, рр. 265–269), иконизъм на чуждинския акцент (Роров 2022, р. 270), иконизъм в груповите изговорни типове, представен посредством джендърен иконизъм на социолекта (Роров 2022, рр. 273–276), и иконизъм на младежкия сленг – социолектен „мачо“-изговорен тип (Роров 2022, рр. 277–280).

Авторът също така обсъжда възможностите на речезнанието за съставяне на речеви портрети не само на възрастни, но и на деца, като се спира и на своя принос за включване на мултимодално интегрирано многоаспектно представяне на речевото поведение на български деца в международната база данни CHILDES (Роров 2022, рр. 281–284).

Третата глава завършва с кратка дискусия върху проблемите на транскрипцията на речта. Проф. Димитър Попов запознава читателите с няколко малко познати на българската научна общност системи на танскрипция, които се използват например за целите на конверзационния анализ и за графично представяне на устния дискурс (Роров 2022, pp. 286 – 287). Прилагането на една от тези системи (CA-CHAT на Брайън Макуини) е илюстрирана в предходния параграф на третата глава – при мултимодалното представяне на корпуса от данни на българска детска реч. Както вече отбелязах по-горе, заслуга за адаптирането на тази система към български данни и включването им в платформата CHILDES има и самият автор, в съавторство с Велка Попова (Роров 2022, pp. 286 – 287).

В заключителната част на монографичния труд се акцентира върху значимостта на изследването на „речевия сигнал в неговите различни прояви [...] за успеха/неуспеха на комуникацията като цяло“, както и за решаването на множество задачи на междуличностната, междуезиковата и межкултурната вербална и невербална говорна интеракция (Роров 2022, pp. 300 – 301). Авторът изтъква практико-приложния аспект на изследването на гласа за бъдещите разработки в областта на речевия интерфейс, разбиран като „правила за взаимодействие на операционната система“ на изчислителната машина с човека (Роров 2022, p. 302). Посочени са и множество възможни изследователски перспективи за по-нататъшната лингвистична работа в същата приложна област: „Прогнозата за значимостта и бъдещото приложение на гласовия интерфейс и неговото екстремно нарастващо използване сочи, че технологиите за разпознаване на глас, които използват генерирана спектрограма (т.е. гласов отпечатък!) за биометрична идентификация, намират все по-голямо приложение в процеса на комуникативния обмен (в мобилните устройства, в системите за достъп до учреждения, институции и пр.) и по този начин облекчават все повече човешката комуникация като цяло“ (Роров 2022, pp. 302 – 303).

Монографичният труд „Увод в речезнанието“ съдържа многостранни приноси в една научна парадигма, която тепърва предстои да бъде оценена от хуманитаристиката като богато поле за развитие. Задълбочената всестранна подготовка в описаните по-горе области на теоретичната и приложната лингвистика и хуманитаристиката позволяват на автора да дискутира със завидна лекота концепциите на най-значимите изследователи на речта като атрибут на човека, а опитът му на изследовател обогатява парадигмата на речезнанието с множество интересни и многопосочни анализи, представени в емпиричната част на книгата – осъществени благодарение на високата компетентност на автора в използването на съвременните информационни технологии.

„Увод в речезнанието“ може да се разглежда като първи уведен системен университетски курс по речезнание. Трудът представлява интерес преди всичко за студенти, докторанти и специалисти по обща и приложна (експери-

ментална) фонетика, но така също и за професионалисти в различни области на знанието – лингвисти, психолози, социолози, медийни експерти, криминолози, съдебни експерти, специалисти в областта на високите технологии, както и за всички, които се интересуват от проблемите на речевата комуникация.

БЕЛЕЖКИ

1. Behrman, Alison. *Speech and Voice Science*. 4th edition. San Diego, CA: Plural Publishing, 2021. (Първото издание е от 2007 г.).
2. Читателите на сп. „Чуждоезиково обучение“ са запознати с приносите на монографията „Лингвистична персонология“, която бе рецензирана от мен в бр. 2, 2019, с. 208 – 213 на списанието.

ЛИТЕРАТУРА

ПОПОВ, Д., 2022. *Увод в речезнанието*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“. 349 стр. ISBN 978-619-201-570-1.

REFERENCES

POPOV, D., 2022. *Uvod v recheznanieto*. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“. 349 p. ISBN 978-619-201-570-1.

AN INTRODUCTION TO SPEECH SCIENCE: A NEW ATTEMPT TO UNPUZZLE HOMO LOQUENS

✉ **Prof. Juliana Stoyanova, DSc.**
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria